

bağlı olarak şu ölçü birimleri kullanılmıştır: 2 hilâl = 1 çuvaldız, 2 çuvaldız = 1 ikili, 4 çuvaldız = 1 masura, 2 masura = 1 kamaş, 4 masura = 1 lüle, 3 lüle = 1 salma (Pakalın, ilgili maddeler; ayrıca bk. SÂ'). Hilâle benzeyen bir çeşit kadeh ise "hilâli" olarak adlandırılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Çavuşoğlu, *Necâti Bey Divânı'nın Tahlîli*, İstanbul 1971, s. 242-245; Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 445-449; A. Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (nşr. Cemal Kurnaz), Ankara 1992, s. 205; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1995, s. 5, 57-59, 252; Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanı Tahlîli*, İstanbul 1996, s. 475; Pakalın, I, 830; "Hilâl", *TDEA*, V, 233.

CEMAL KURNAZ

Sembol Olarak Hilâl. Ayın evreleri içinde dolunay güzellik ve parlaklık, hilâl ise bunlarla birlikte yenilik, doğum ve taze hayat simgesi kabul edilir. Ay tarihinde pek çok toplum tarafından tanrı sayılmış ve ayla ilgili birçok mit oluşturulmuştur. Türk mitolojisinde de bu türün örnekleri oldukça fazladır. Bunların bir bölümü Türkler'in ve Moğollar'ın menşei veya ilk yaratılışla ilgilidir. Kırk günlük iken konuşmuş, yakışıklı ve çok kuvvetli efsanevi bir kahraman olan Oğuz Han'ın ışıkla gelen "altın kazılık kız" ile evliliğinden Gün, Ay ve Yıldız doğmuştur. Bu mit Sumer kozmogonisiyle büyük bir benzerlik arzeder (Türker-Küyel, s. 521). Memlûkler devrinde Mısır'da yaşamış Türk asıllı Aybeg ed-Devâdârî'nin Türkler'in menşeiyle ilgili olarak anlattığı yaratılış destanına göre insanlığın veya Türkler'in cediti Ay-Atam'dır (Ögel, I, 485).

Uygur Türkleri Mani ve Buda dinlerini benimsedikten sonra "Kök Tengri"ye "Ay Tengri" demeye başlamışlardır; bunun Hârizmşahlâr döneminde devam ettiği görülmektedir (a.g.e., II, 202-203). Bazı kağanlar için "ay tanrıda kut bulmuş" ifadesi kullanılırdı (Kafesoğlu, s. 125-126; Caferoğlu, sy. I, s. 112-114). Emel Esin'e göre Türkler'in milâttan en az bin yıl önceki atalarının dahi ay-yıldız hükümdarının ve parlaklığın simgesi sayılıyordu; daha sonraki Türk toplumlarında da bu gelenek sürdü. Göktürk boylarından bazıların damgaları hilâl şeklindeydi ve Uygur tuğları ile Karahanlı bayrağının hilâl alemleri vardı; Karahanlılar'ın sikkelerinde de hilâl motifi bulunmaktaydı (Esin, I, 313 vd.).

Sumerler'in Sâmil'er'de Sin'e tekabül eden ay tanrıları Nanna'nın sembolü hi-

lâldi. Mezopotamya'da bulunan tarihî kalıntılar içinde özellikle mühürlerde ve sınıır taşları üzerinde hilâle çok sık rastlanmaktadır. Ortadoğu'da değişik adlarla Mısır, Roma ve Yunan medeniyetlerinde görülen gök cisimlerine tapınma geleneğinde ay tanrısı / tanrıçası da hilâl şeklinde tasvir edilirdi (Gray, s. 98-99).

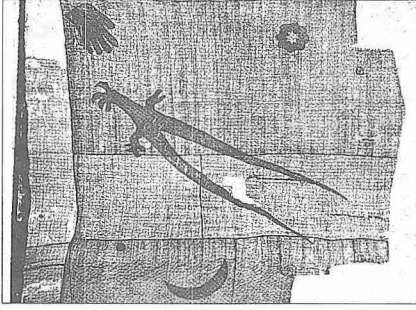
Eski Ortadoğu'da hilâl sadece Mezopotamya'da değil çok geniş bir alanda sembol olarak kullanılmıştır. Mısır'da Thot ay tanrısı, İsis ay tanrıçası idi ve başlarında hilâlle kuşatılmış kurs bulunan bir başlıkla tasvir edilirdi. İran'da da hilâl sembolünün önemli bir yeri vardı. Düalist Zerdüşti tasavvuruna göre tanrı Hürmüz'ün iki gözünden biri ay, diğeri güneşti. I ve II. Darius (Dara) gibi bazı Ahamenî hükümdarlarına ve hânedanlarına ait paralarda hükümdar tasvirlerinde tacın üzerinde bir hilâl yer almaktadır (*A Survey of Persian Art*, VII, 126, 127). Sâsânî paralarının çoğunda da hilâl bulunmaktadır ve bunların bir kısmı yıldızlıdır (a.g.e., VII, 251-252).

Mezopotamyalılar, eski Hintliler ve Amerika kıtası yerlilerinden Mayalar ayın evrelerini takvim ve tarih belirlemede kullanmışlardır; Eski Ahid ve Kur'an'a göre de ay için menziller yaratılmasının hikmeti budur. Mezmuurlarda ayın tarih belirlemedeki önemine işaret edilir (104/19). Yahudiler için ayın ilk günüyle bedir günü bayramdı. Bununla birlikte yahudiler hilâli bir sembol olarak kullanmamışlardır.

Kur'an'da, "Sana hilâllerden sorarlar. De ki: Onlar insanlar için vakit ölçüleridir ..." (el-Bakara 2/189) buyrulur. Ayrıca yılların sayısı ve hesabının bilinmesi için aya menziller tayin edildiği (Yûnus 10/5), onun eğri hurma dalı haline gelinceye kadar inceldiği ve bir yörüngede döndüğü (Yâsîn 36/39-40) belirtilir. Hadislerde hilâl daha çok oruç ve hac zamanının tesbitiyle ilgili olarak geçmektedir (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "hilâl" md.). Hilâl Allah'ın varlığının ve kudretinin delillerinden biri sayılır. Birçok âyette ayın insanların hizmetine sunulduğu belirtilir, ayrıca birkaç yerde onun üzerine yemin edilir (bk. M. F. Abdülbâki, *Mu'cem*, "kımır" md.; ayrıca bk. AY). Geçmiş kültürlerde farklı bir anlam taşısa da âyet ve hadislerde anlatılan özellikleri sebebiyle hilâlin müslümanlar tarafından mutluluk, sevinç ve dirilişin sembolü olarak kullanılmasında bir sakınca görülmemiş olmalıdır. İbn Hacer el-Askalânî'nin İbn Yûnus'tan naklettiği rivayete göre Hz. Peygamber, kabilesinin elçisi sıfatıyla Medine'ye gelen Sa'd b. Mâ-

lik b. Ubeysir el-Ezdi'ye kavmine götürmesi için üzerinde hilâl bulunan siyah bir bayrak vermiştir (*el-İşâbe*, II, 32). Ayyıldız motifinin Hz. Meryem ve İsâ'yı sembolize ettiği, önceleri İskenderiye'nin, daha sonra da İstanbul'un sembolü olduğu ve Türkler'le müslümanlara Bizans'tan geçtiği ileri sürülmüşse de Abdülhay el-Kettânî yukarıda zikredilen rivayetin bu son iddiayı geçersiz kıldığını belirtmektedir (*et-Terâtibü'l-idâriyye*, II, 80). Emevîler'in ayyıldız motifli Sâsânî paralarını kullanmalarında bunun bir payı olsa gerektir.

Hilâl motifinin bir sembol olarak VII. yüzyıldan itibaren İslâm dünyasında kullanıldığı görülmektedir. Emevîler döneminde Bîşâpûr'da basılan paralar Muâviye, Haccâc ve daha sonra Taberistan Valisi Ömer b. Alâ tarafından kompozisyonları değiştirilmeden ay-yıldızlar arasına besmele, kelime-i tevhid veya bazı âyetler eklenerek yeniden darbedildi (Tözen, I, 3, lv. 1-36). Abbâsîler döneminde kendini bağımsız sayan devletler tarafından kesilen sikkeler arasında da hilâl motifi taşıyanlar vardı. Bunlardan X ve XI. yüzyıllara ait Karahanlı sikkelerinde bulunan hilâl motifi içine "lillâh", "adl", "ilig" (hükümdar) gibi bazı ibareler yazılmıştı (Esin, I, 355-356). Musul Zengî Hükümdarı Nâsirüddin Mahmud'un bakır dirhemlerinin bir yüzünde hilâl ortasında taç giymiş hükümdar kompozisyonu bulunmaktaydı (*Treasures of Islam*, s. 529). Daha sonra Büyük Selçuklular, Hârizmşahlâr ve Anadolu Selçuklularınca benimsendiği anlaşılan hilâl İhanlı paralarında da yer almıştır. Mîrhând, Gazneli Hükümdarı Sebük Tegin'in hilâli ordusunda bir sembol olarak kullandığını belirtmektedir (*Rauzatü's-sâfâ*, IV, 26). XI. yüzyılda Roma-Cermen İmparatoru IV. Heinrich ile Papa VII. Gregorius arasında çıkan anlaşmazlıkta papanın krala karşı 1082'de gönderdiği orduda, göğüslerinde altından yapılmış hilâller taşıyan Sicilyalı müslüman askerler de vardı (Yakup Artin Paşa, I/3, s. 39). Fâtımîler'den kalan hilâl biçimi kolyelerle Haçlı seferlerini konu alan minyatürlerdeki müslümanların kalkanlarında görülen aynı tarz motifler bu bilgiyi doğrulamaktadır. II. Baudouin'in Haçlılar'a bağışladığı ve Dâviyye (Templier, Templar) şövalyelerinin kiliseye çevirdikleri Kubbetü's-sahre'nin kubbesine altın bir haç yerleştirilmiş (*İA*, VI, 945), Selâhaddin-i Eyyûbî Kudüs'ü Haçlılar'dan geri aldığı zaman (583/1187) bu haçı indirip yerine uçları birbirine yakın hilâl şeklinde bir alem koydurmuştu (a.g.e., VI, 960). Bu olaydan

XVII. yüzyıla ait hilâl tasvirli Türk bayrağı (Karlsruhe Badisches Landesmuseum, nr. D. 23)

çok önce Alparslan 1064'te Ani'yi fethe-dince camiye çevrilen katedralin kubbe-sindeki büyük haç indirilip (*Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, s. 121) yerine daha sonra Ahlat'tan getirilen büyük bir hilâl konulmuş (Vardabet, I, 195), ancak Gürcüler'in 1124'te şehri geri alması üzerine alem yine haça çevrilmiştir (Turan, s. 6-7).

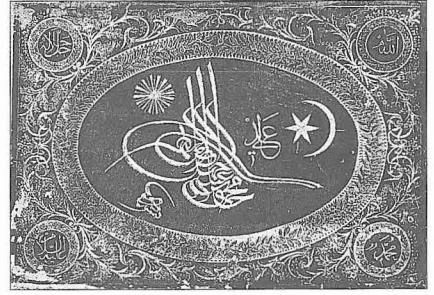
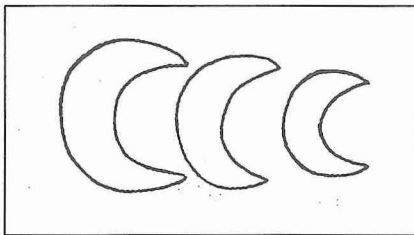
Anadolu'daki Türk-İslâm mimarisinde hilâlin karmaşık kompozisyonlar içinde yer aldığı görülür. Meselâ Divriği Uluca-miî'ndeki çift başlı kartal kabartmasının iki yanında ve kuyruk başlangıcında olmak üzere üç hilâl bulunmaktadır. Konya İnce Minareli Medrese'de taçkapının iki tarafına simetrik biçimde yerleştirilen bitki (muhtemelen hayat ağacı) motifinin sap kısımlarına bir halkanın perspektif görünümünü şeklinde birer hilâl resmedilmiştir. Erzurum Çifte Minareli Medrese'de de simetrik ejderha, hayat ağacı ve üstte çift başlı kartal kompozisyonunda bitki motifinin sap kısmını halka şeklinde bir hilâl sarmakta, iki yanda yer alan motiflerin alt kısımlarına yerleştirilenlerle bu sayı üçe tamamlanmaktadır. Hilâl şeklindeki bina alemleri en çok Osmanlılar döneminde kullanılmıştır. Bu da bütün İslâm ve Türk-İslâm devletlerinin kültürel mirasçısı olan ve çok geniş bir alana yayılan Osmanlı Devleti'nin hilâl sembolünü cihanşümul hale getirmesiyle açıklanabilir.

XIV. yüzyılın ortalarında yapılan resimli dünya haritasında Kuzey Afrika bölgesinde tek hilâli, buna karşılık Orta ve Güney Asya ile Uzakdoğu'da üç hilâli bayrakların yaygın olması dikkat çekmekte, XV. yüzyılda Francesco de Cesanis'in yaptığı Adriyatik çevresiyle ilgili bir haritada ise tek hilâli bayrakların yanı sıra çift hilâli bayraklar da görülmektedir (*XIV-XVIII.*

Yüzyıl Portalan ve Deniz Haritaları, s. 42-43). Giorgio Sideri diye anılan Callapoda da Candia'ya ait 1561 tarihli Avrupa ve Kuzey Afrika haritasında, Osmanlılar'ın hâkim olduğu bölgeler kırmızı zemin üstüne sarı veya sarı zemin üstüne siyah birer hilâl ve aynı renklerde köşelere yerleştirilmiş birer puan (Osmanlı sancaklarında bulunan yuvarlak köşe kitâbelerinin stilize edilmiş şekli) motifli bayraklarla gösterilmiştir (*a.g.e.*, s. 84-85). Daha önce Endülüs müslümanlarının ve Memlûklerin sancaklarında da yer alan hilâl Osmanlı sancaklarında zülfikarla birlikte temel motifti. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan (envanter nr. 1/824) Yavuz Sultan Selim dönemine ait bir sancakta ortadaki zülfikar motifinin iki yanına ilk ikisi içinde fetih âyeti, diğerleri içinde aynalı yazı tarzında kelime-i tevhid yazılmış olan altı hilâl yer almaktadır. Zülfikarın kabzası ucuna bir, sancağın uç kısmındaki üçgen parçayı ayıran banda ise on adet hilâl motifi yerleştirilmiştir. Büyük hilâllerin ilk ikisi ortasında "yâ Muhammed" ibaresi, diğerlerinde çok şualı yıldızlar yer alır. Küçük hilâller içindeki yıldızlar ise altı şualıdır.

1683 Viyana bozgunu sırasında orada terkedilen sancaklar, içinde kelime-i tevhid yazılı büyük boy hilâl ve Süleyman mührü motifleriyle süslü olup çok şualı yıldızların şuaları arasına da ayrıca hilâller yerleştirilmiştir (Zygulski, s. 37-50, rs. 9). İstanbul Deniz Müzesi'nde yer alan (envanter nr. 682) 14 m. uzunluğunda, 5 m. eninde ve 56,5 kg. ağırlığındaki sancakta da benzer tarzda çok sayıda hilâl motifi vardır. Sancak III. Mustafa için Bağdat'ta dokunmuştu (Atasoy, s. 42-43). Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan II. Süleyman ve Sultan İbrâhim gibi bazı padişahlara ait merasim kaftanlarında ve bunların kullandığı bazı sırmalı eşyada

Üç hilâl filligranı (Kütükoğlu, s. 26)

Hilâl tasvirli tuğra (Ankara Etnografya Müzesi, nr. 7603)

iç içe büyük boy hilâllerle küçük çintemani desenleri yer almaktadır (envanter nr. 13/486, 13/514, 13/1891, 31/48, 31/71). Aynı müzede XVI. yüzyıla ait ahşap tahta da siyah zemin üzerine kakma fildişi çintemani motifleri işlenmiştir (envanter nr. 2/2879).

Haçlı seferlerinden ve Osmanlılar'la ilişkilerinden sonra Doğu hayranlığının Batı kültüründe açık bir şekilde görülen yansımaları içinde hilâl motifi de yer almaktadır. 1509-1513 yıllarına ait bir grup Fransız dokuması üzerindeki tasvirler bunlardandır. Altı duvar örtüsünden oluşan ve "Lady with the Unicorn" adıyla tanınan dokumalarda beş duyu anlatılır. Kırmızı zemin üzerinde lâcivert kuşaklara üçer beyaz hilâl motifi yerleştirilmiş olan ve halen Paris'te Cluny Museum'da muhafaza edilen dokumalarda bayrak direkleri de hilâllerle süslenmiştir (Clark, lv. 8; Mitchell, s. 218, lv. 5). XVI. yüzyıl ortalarında Batı'da yapılan Kanûnî Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan gravürlerinde de hilâl motifine çokça yer verilmiştir. Bunlardan birinde padişahın resminin yanına üç hilâli bir arma yerleştirilmiştir. Hürrem Sultan'ın giydiği elbise de hilâl motifleriyle süslüdür (Ward, s. 17, 51). Bir diğerinde padişah cuma namazına giderken elinde hilâl alemlî bir âsa taşır (*a.g.e.*, s. 50). Bir başka minyatürde ise Süleymaniye Camii'nin görüldüğü bir kapının önünde ayakta duran padişahın arkasındaki kapıda başı hilâllerle süslü bir fil tasvir edilmiştir. Sancakta ve kapı üzerinde de hilâl bulunur (*a.g.e.*, s. 48).

III. Selim ordu ve donanmada yıldızlı hilâli amblem olarak kullandı; onun mühr-i hümayununun üst kısmında hilâl ve altı köşeli yıldız yer almaktadır (Kütükoğlu, s. 86; Özdemir, s. 77, 79). II. Mahmud döneminde beratlarda bile ayıldız motifi kul-

lanılmıştır. Nitekim böyle bir beratta tuğ-
ranın üzerinde arma ve onun üzerinde de
en üstte birbirine dönük iki hilâl arasın-
da on dört köşeli bir yıldız bulunmaktadır.
Ayrıca armanın her iki yanında ve tepe-
sinde birer ayıldız mevcuttur (Özdemir,
s. 82). 1835'te Osmanlı elçisi olarak Pa-
ris'e gönderilen Mustafa Reşid Paşa'nın
mühründe hilâl içinde beş şualı yıldız gö-
rülmektedir (Kütükoğlu, s. 90).

Günümüzde hıristiyan dünyasının Kızıl-
haç'ına mukabil kurulan Kızılay (Hilâl-i Ah-
mer), içki ve uyuşturucularla mücadele et-
me amacını güden Yeşilay (Hilâl-i Ahdar)
gibi müesseselerin sembolü olarak kulla-
nılan hilâl bazan tek, bazan da bir veya
birkaç yıldızla birlikte Azerbaycan, Ceza-
yir, Kamerun, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhu-
riyeti, Malezya, Moritanya, Pakistan, Sin-
gapur, Tunus, Türkmenistan gibi İslâm
ölkelerinin bayrak motiflerini meydana
getirmektedir.

Hilâl XI. yüzyıldan itibaren Doğu'da ve
Bati'da Hıristiyanlığın sembolü olan haça
karşı İslâmiyet'in sembolü olarak kullanıl-
mış ve bu durum özellikle İstanbul'un fet-
hinden sonra giderek yaygınlaşmıştır (Ya-
kup Artin Paşa, I/3, s. 39, 49). Hilâl'in iba-
det takvimindeki rolü, Kur'an-ı Kerim ve
hadislerde Allah'ın âyetlerinden biri şek-
linde gösterilmesi ve ona yemin edilme-
si, ayrıca Hz. Peygamber'in Sa'd b. Mâlik
b. Ubeyysir el-Ezdi'ye üzerinde hilâl bul-
nan bir sancak vermesi sebebiyle müslü-
manlar tarafından İslâm'ın sembolü ka-
bul edildiği söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Wessinck, *el-Mu'cem*, "hilâl" md.; M. F. Ab-
dülbâki, *Mu'cem*, "kır" md.; Belâzürî, *Fütûh*
(Fayda), s. 686-687; *Urfalı Mateos Vekayi-nâ-
mesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli*
(1136-1162) (nşr. ve trc. H. D. Andreasyan), An-
kara 1987, s. 121; İbn Hacer, *el-İşâbe*, II, 32;
Âşikpaşazâde, *Târih*, s. 6; Mirhând, *Ravzatü's-
şâfa*, Bombay 1272/1855, IV, 26; H. Lesêtre,
"Lune", *DB*, IV/1 s. 421-422; Mez, *el-Haçâre-
tü'l-İslâmiyye*, I, 238; A. Parrot, *Sumer*, Mün-
chen 1962, s. 226-227, 319; S. Lloyd, *The Art of*
the Ancient Near East, New York 1963, s. 232,
233; B. L. Goff, *Symbols of Prehistoric Meso-
potamia*, New Haven 1963, s. 101-107, ayrıca
bk. rs. 415, 442, 556, 687, 714, 721, 724; J.
Gray, *Near Eastern Mythology*, Leiden 1965, s.
98-99; P. Hamlyn, *Art Treasures of the World*,
London 1965, s. 17, 34, 125; K. Clark, *Civilisa-
tion*, New York 1969, s. 61, lv. 8; Emel Esin,
"Kün-Ay (Ay-Yıldız Motifinin Proto-Türk Devir-
den Hakanlılar'a Kadar İkonografisi)", *VII. TTK*
Bildiriler (1972), I, 313 vd., 355-356; Necâti
Dolunay, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri*, İstanbul
1973, s. 36-37; İbrahim Tözen, *Arab Sasani Pa-
raları*, İstanbul 1975, I, 3, lv. 1-36; *A Survey of*
Persian Art (ed. A. U. Pope - P. Eckerman), Tah-
ran 1977, VII, 32-46, 58, 73, 123-127, 203-254;

J. Mitchell, *History and Culture*, London 1979,
s. 218, lv. 5; Yılmaz Önge, "Anadolu'nun Ba-
zı İslâmî Yapılarındaki Alemler Hakkında", *I.*
Millîterarası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 15-
20.X.1973) Tebliğler, İstanbul 1979, III, 814 vd.;
Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*
Tarihi, İstanbul 1980, s. 6-7; *XIV-XVIII. Yüzyıl*
Portolan ve Deniz Haritaları (haz. İstanbul İtal-
yan Kültür Merkezi), İstanbul, ts., s. 42-43, 84-
85, 86-87, 104-105, 108-109, 124-125; M. Fu-
ad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı*
Müesseselerine Tesiri (nşr. Orhan F. Köprülü),
İstanbul 1981, s. 9, 155-162; D. Robinson, *Con-
cordance to the Good News Bible*, Westlea
1983, s. 785; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kül-
türü*, İstanbul 1984, s. 125-126; Mübahat Tür-
ker-Küyel, "Kut, Fârâbî ve İbn Sînâ'daki Al-
'Akl Al-Fa'âl İçin Bir Temel Oluşturabilir mi?",
İbn Sînâ: Doğumunun Bininci Yılı Armağanı
(haz. Aydın Sayılı), Ankara 1984, s. 494, 508,
521-522; *Treasures of Islam*, Singapore 1985,
s. 529; Fevzi Kurtoğlu, *Türk Bayrağı ve Ay Yıl-
dızı*, Ankara 1987, s. 23-127; J. M. Rogers - R.
M. Ward, *Suleyman the Magnificent*, London
1988, s. 17, 48-51, 183; S. N. Kramer, *Tarih Sü-
mer'de Başlar* (trc. Muazzez İlmiye Çığ), Anka-
ra 1990, s. 296; R. W. Ferrier, *The Art of Persia*,
Ahmedabad 1990, s. 74, 79, 196-197; Z. Żygulski,
Ottoman Art in the Service of the Empire, New
York 1992, s. 37-50, rs. 9; Nurhan Atasoy, *Splen-
dors of the Ottoman Sultans* (trc. Tülay Artan),
[Memphis] 1992, s. 40, 42-43, 56-59, 166-167,
236; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye*
(Özel), II, 80; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitoloji-
si*, Ankara 1993, I, 483-487; II, 202-204; Ali Ebû
Assâf, *Fünûnu memâlikü'l-kadime ft Süriye*,
Dımaşk 1993, s. 171-172, rs. 160, 163-165; Mü-
bahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili:*
Diplomatik, İstanbul 1994, s. 26, 86, 90; T. P. Hi-
guera, *Objetos e Imágenes de Al-Andalus*, Mad-
rid 1994, s. 73-78; Suzan Alalu v.dğr., *Yahudi-
likte Kavram ve Değerler*, İstanbul 1996, s. 200-
201; Kemal Özdemir, *Osmanlı Arması*, İstanbul
1997, s. 77, 79, 82; Ali, "Sancağımız ve Ay-Yıl-
dız Nakışı", *TOEM*, VIII/46 (1333), s. 193-208;
VIII/47 (1333), s. 257-265; VIII/48 (1334), s. 376-
390; W. Ridgway, "Türk Hilâlinin Aslı" (trc. Ha-
lil Hâlid), *DİFM*, I/2 (1926), s. 158-182; Yakup
Artin Paşa, "Türk Hilâlinin Aslı" (trc. Halil Hâ-
lid), a.e., I/3 (1926), s. 36-51; Ahmed Caferoğlu,
"Tuky ve Uygurlarda Han Unvanları", *THİTM*,
sy. 1 (1931), s. 112-114; Rıza Nur, "L'histoire
du croissant", *Revue de Turcologie: Türk Bilik*
Revüsü, I/3, İskenderiye 1933, s. 232 vd.; Var-
dan Vardabet, "Türk Fütûhâtı Tarihi", *Tarih Se-
miner Dergisi*, I, İstanbul 1937, s. 195; A. Saki-
sian, "Le croissant comme emblème national et
religiueux en Turquie", *Syria*, XXII, Paris 1941,
s. 66-80; Semavi Eyice, "Ay-Yıldız'ın Tarihi
Hakkında", *TED*, sy. 13 (1987), s. 36 vd.; Sargon
Erdem, "Alemin Tarihçesi ve Monçuk, Hilâl,
Boynuz Alemlerin Menşeleri Üzerine", *STAD*,
I/3 (1988), s. 108-117; G. de Genouillac, "Croi-
sant", *Gr.E*, XIII, 463; "Hilâl", *ABr*, XI, 46;
"Alem", *SA*, I, 39-44; "Ay", a.e., I, 133; "Hilâl",
a.e., II, 727; J. Walker, "Kubbet-üs-Sahra",
İA, VI, 945; F. Buhl, "Kudüs", a.e., VI, 960; B.
Carra de Vaux, "Sâbiiler", a.e., X, 9-10; R. Et-
tinghausen, "Hilâl", *EJ²* (İng.), III, 381-385;
Aaron Rothkoff, "New Moon", *EJd.*, XII, 1040.

 NEBİ BOZKURT

HİLÂL (Benî Hilâl)

(بنو هلال)

Adnâniler'e mensup bir
Arap kabilesi.

İslâm öncesi Arap yarımadasındaki be-
devî kabilelerden tarihte önemli izler bı-
rakanların ve özellikle Kuzey Afrika'da-
ki Araplar'ın büyük bir kısmı Benî Hilâl'e
mensuptur. Kabileye adını veren Hilâl'in
ataları Âmir b. Sa'saa b. Muâviye b. Be-
kir b. Hevâzin b. Mansûr b. İkrime b. Has-
fe b. Kays Aylân b. Mudar b. Nizâr b. Ma-
ad b. Adnân'dır. Riyâh, Esbec ve Zuğbe
gibi çok bilinen ana kollar yanında bu soy-
dan geldiklerini iddia eden Arap asıllı bir-
çok kabile daha vardır. Ünli coğrafyacı
Hasan el-Vezzân'a (Afrikalı Leon) göre ise
Benî Hilâl'in kolları Benî Âmir, Benî Riyâh,
Benî Süfyân ve Benî Hüseyin'den ibaret-
tir. Benî Hilâl, Ficâr başta olmak üzere Câ-
hiliye devrindeki kabile savaşlarına katıl-
dı; Bi'rîmaüne ve Huneyn'de müslüman-
lara karşı çarpıştı. Hz. Peygamber 7. yıl-
da (629) üzerlerine bir seriyye gönderdi.
10. yılda (631) Hilâfler de İslâmiyet'i kabul
ettiler. Resûl-i Ekrem, Benî Hilâl'den Zey-
neb bint Huzeyme ve Meymüne bint Hâ-
ris ile evlendi. Kabilenin yaşadığı ilk bölge
Hicaz'da Tâif civarındaki Gazvân dağıydı.
III. (IX.) yüzyıldan itibaren yurtlarını ter-
kederek başta Necid, Irak ve Bilâdüşşâm
olmak üzere çeşitli bölgelere dağıldılar.
Ardından Afrika kıtasına göç ederek do-
ğudan batıya doğru yer değiştirdiler fakat
bedevî kimliklerini kaybetmeden ya-
şadılar.

Suriye ve Irak'ta yaşayan Hilâfler ticaret
ve hac kervanlarına saldırarak elde ettik-
leri ganimetlerle geçiniyorlardı. Bu hare-
ketleri yüzünden Benî Hilâl'in bir kısmı ilk
defa Emevî Halifesi Hişâm b. Abdümelik ta-
rafından yine kendileri gibi bedevî hayat
süren Benî Süleym'le birlikte 109'da (727)
Mısır'a sürüldü. Abbâsî Halifesi Ebû'l-Ab-
bas es-Seffâh, Emevîler'e karşı kendile-
rini destekledikleri için bunlara Bilbîs'te
iktâlâr verdi (Hammûd b. Dâvî el-Kasâ-
mî, II, 264). Arap yarımadasındaki Hilâfler,
soygun ve baskınlarından rahatsızlık
duyulmakla birlikte Abbâsî Halifesi Vâsiğ-
Billâh'ın (842-847) kumandanı Boğa el-
Kebîr tarafından kontrol altına alınmaya
kadar serbestçe dolaştılar. IV. (X.) yüzyılın
ilk çeyreğinde düzenledikleri baskın-
larla elde ettikleri ganimetler sayesinde
iktisadî ve askerî bakımdan güçlendiler.
317'de (930) yine ganimetten pay almak
için Karmatîler'in Hacerülesved'i Bah-